

kiev-odesa gezi notları

dr. hasip saygılı

Ağustos ortasında Ukrayna'ya ailece bir gezi yaptık. Tarihi Muzaffer Ürekli Hocamızın tarafımıza alaka göstermesini rica ettiği eski öğrencilerinden *Kiev Mohila Akedemisi Milli Üniversitesi* öğretim görevlisi Ukrayna vatandaşı Doç. Dr. Ferhad Turanlı'nın delaletiyle ziyaretimiz gayet verimli ve pürüzsüz geçti. Var olsunlar.

Ukrayna'da İngilizce konuşabilen çok fazla kimse bulma imkânı yok gibi. Hatta en büyük kitapçılarda Batı dillerinde yayınlanmış şehir haritası ve gezi rehberi yayınları bile bulunmuyor. Bu çerçevede Kiril harflerini okuyabilmenin burada da hayrını gördüm. Ama Ferhad Bey Kiev'de bize Pan Mikoli'yi rehber-şoför olarak bulmamış olsaydı işimiz zor olacaktı. Mikoli arabasıyla bize gün boyu rehberlik etti. Ama kendisi ile konuşacağımız müşterek bir lisan yoktu. İletişim çağında problemi şöyle çözdük. Ben her talebimi Ferhad Beye telefonla bildiriyordum. O da rehber-şoföre söylüyordu. Hakeza Mikoli de teklif ettiği program tadillerini Hoca vasıtasıyla bana iletliyordu. İşler Kiev'de Ferhad Hocanın sabrı ve bulduğu adamcağızın efendiliği sayesinde tıkr tıkr yürüdü.

İstanbul'dan bir buçuk saat kadar bir uçuşla Kiev'e indik. Borispol Uluslararası Havaalanı şehrin 30 km kadar dışında. Havaalanından şehri ikiye bölen Dinyeper Nehri üzerinde kaldığımız gemi otele bir yeşillik denizi içinde geçtik. Ormanın ve yeşilliğin insan ruhunu rahatlatan tesirini bir ülkenin en büyük kentinde gıpta ile gözledik. Keşke çevre, estetik ve nezahet gibi değerlerin bizim şehir planlamalarımızda da dikkate alınması ihtimali olabilseydi...

Şehrin merkezine *Maydan* diyorlar. Bu bizdeki meydan tabii. Halen *Tatarka* adını taşıyan semti saymazsak Kiev merkezinde Türkçe yer

ismine rast gelmedik.* 1986 yılında Ukrayna Bilimler Akademisince yayınlanmış Ukrayna Kısa Tarihine göre Kiev “*Rus şehirlerinin en eskisi*” ve “*Rus şehirlerinin anasıdır.*” Ruslar siyasi varlıklarını ilk defa Kiev Rus denilen bu bölgede 9. yüzyılda tesis ettiler. 10. yüzyılın ikinci yarısında da Hristiyanlığın kabul edilmesini resmî sosyalist bakış açısı parlak ifadelerle övmektedir. (Bizim Marksistlerden rahmetli Dr. Hikmet Kıvılcımlı dışında İslâma olumlu bakan var mıydı bilmiyorum.) Belki daha ilginç ismini andığımız eserin Rusların tarih safhasına milattan 15 asır önce çıktığını yazmasıdır. Bu durumda Ruslar Hz. Süleyman ve hatta Hz. Musa’dan önce zuhur etmiş oluyorlar...

Meydan’da son bulan *Kreşatik Caddesi* şehrin ana bulvarı denebilir. Bulvarın her iki tarafı da ihtişamlı binalarla çevrili. Meydan’a bakan postane binasının görkemi görülmeye değer. Meydan 2013 sonu ve 2014 başlarında önemli olaylara sahne olmuş. Rus yanlısı Başkan Ukrayna milliyetçisi göstericilerin üzerine Meydan’a hâkim Ukrayna Oteli gibi yüksek yerlerden keskin nişancılarla ateş açtırmış. Sonuçta 121 kişi öldürülmüş, yüzlerce yaralanmış. Olaylara tanık olan sözüne itimat edebileceğim bir akademisyenin ifadesine göre Moskova karşıtı göstericiler, papazlarının toplu duasından sonra Meydan’da yürüyüşe geçmişler, keskin nişancıların katlettiği milliyetçilerin yerini diğer arkadaşları süratle doldurmuşlar. Sonunda Rus taraftarı Cumhurbaşkanı *Viktor Yanukoviç* Moskova’ya kaçmak zorunda kalmış. Meydan halen gösterilerde öldürülen Ukraynalıların resimlerini taşıyan panolarla dolu. Genç kız ve erkekler buraya gelen yabancılara Rusya vahşetini anlatıyor ve Rusya ile en son Kırım’ın ilhaki ile alevlenen bir savaşta olduklarını söylüyorlar. Şehir içinde panolarda muharip üniformalı asker resimleriyle gönüllü toplama kampanyaları yürütülüyor. Ukraynalılar Moskova boyunduruğu ile mücadelelerinin yeni olmadığını dört yüz yıldır sürdüğünü söylüyorlar. Meydan’da sergilerde satılan kitaplar da ağırlıklı olarak Ukrayna milliyetçiliği ile ilgili eserlermiş.

* Lokantalarda Kiril harfleriyle yazılmış çigbüreki ve *şaşlık* (kebab) Türkçe’den slav dillerine geçmiş görünen kelimeler...

Kreşatik caddesinde metro istasyonunun hemen yanında *Zdorozvenki Büli* (Sağ olun demekmiş) adlı onlarca Ukrayna yemeğini açık büfe olarak sunan restoranda zevkle kahvaltı yaptık ve yemek yedik. Balık dışında et yemeden Türk yemek tadına uygun peynirli börek, Laz böreği benzeri börekler dahil epey seçenek vardı. Bir de yine şehir içinde üniversite yanında *Akademiya* denilen restoran da aynı şekilde Ukrayna yemekleri sunuyordu. Bir öğün de burada yedik. Fiyatlar burada yazılmayacak kadar kelepir. Her iki güzel mekânı da elbette Ferhad Bey tavsiye etti, sağ olsun.

Şehirde Ukrayna tarih ve kültürünü öne çıkaran sembollerin yaygınlaştığı anlaşılıyor. Kızıl yıldız dahil eski rejim dönemi sembol ve heykelleri sökülmiş ve sökülüyor. Ferhad Hocanın çalıştığı *Milli Üniversite'nin* yanında bir kiliseyi ziyaret ettik. Kilise 1135'te yapılmış, inşasının 800. yılında 1935 yılında Stalin'in emriyle yıkılmış. Baküde 2009 yılında gördüğüm *Bibi Heybet Mescidi'nin* başına da aynı yıllarda aynı felaket gelmişti. Fakat sosyalist sistem çökünce (Abdullah Köktürk Hoca alınmasın, reel sosyalist düzen anlamında) cami de kilise de eskisinden daha ihtişamla ayağa kalkmışlar. Zaten filozof tarihçi müteveffa Will Durant *Tarihten Dersler'de* dinlerin ortadan kaldırılamayacağını Sovyet sistemi çökmeden epey seneler önce yazmıştı.

Ukrayna'da gördüğüm en etkileyici müzenin İkinci Dünya Savaşı müzesi olduğunu söylemeliyim. Hakikaten büyük masraf ve gayretle inşa edilmiş. Müzenin üstünde "Anavatan Abidesi" diye bilinen 62 metre yüksekliğinde dev bir kadın heykeli Ukrayna vatanseverliğini Sosyalizme eklemleştirmeyi hedeflemiş görünüyor. Mitolojik bir kadın kahraman elinde kılıç ve kalkanla altında Ukrayna'yı iç ve dış düşmanlara karşı koruyor. Kalkanda alışıldık İsa Mesihe atfedilen haç yerine tabii orak çekiç var. Müzenin adı da zaten "*Büyük Vatanseverlik Savaşı Tarihi 1941-1945 Milli Müzesi*". Rusçu komünist Rus literatüründe malum Stalin'in Hitlerle anlaşarak Polonya'yı paylaşması ile başlayan İkinci Dünya Savaşına *Büyük Vatanseverlik Savaşı* denilmektedir. Müzenin tasarımı takdire layık. Sonsuz denebilecek

çeşitlilikte sergi objesi kullanılmış. Müzeyi gezerken kendinizi zaman tüneline İkinci Dünya Harbi günlerini yaşıyormuş sanabilirsiniz. Alman zulmünü vurgulamak için toplama kampları ve Yahudi karşıtı uygulamalar ağırlıklı olarak sergilenmiş. Bu çerçevede pek bağlama uymasa da giyotin de bir salonda sergilenmiş. Müzede resim ve film çekmek yasak. Her odada bir görevli bekliyor. Bizdeki askeri müzelerin bağlı olduğu kurumların karar alıcıları keşke bu müzeyi görseler...

Cuma günü Türkçeye *Kiev İslâm Kültür Merkezi* diye aktarabileceğimiz bir mekâna gittim. Tüm yazışmalar Ukranca ve Arapça. Araplar tarafından tesis edildiği anlaşılıyor. Binanın alt katı cami olarak kullanılıyor. Cuma namazında 250-300 civarında cemaat vardı. Namaz öncesi vaaz Rusça veya Ukranca verildi. Hutbe de yine aynı slavik dil ve Arapça verildi. Cemaatin önemli bir kısmı Araplardı. Ama hatırı sayılır bir kesimi de Azeri, Tatar ve bölgedeki diğer Türk unsuru teşkil ediyordu. Hutbe Türkiye'deki uygulamanın aksine çok uzundu. Yarım saat sürdü. Vaaz ve hutbe sırasında cemaat-i müsliminin azımsanmayacak bir kısmı akıllı telefonları ile meşgul oldular. Camii içinde Sünni tatbikatta alışık olduğumuz dört halife isim levhaları yoktu. Cuma için ezan okunduktan sonra sünnet kılınmadan doğrudan hutbeye geçildi. Cumanın farzı kılınırken fatihanın sonunda cemaatin makamla epey uzun süren "amiiiiin" çekmesi ilginçti, hoşuma gitti. Bu uzun aminlerin de bir Arap geleneği olduğunu *Ali Karakan* dostumuzdan öğrendim. Ama ben bu makamlı uzun aminleri bir daha duymak ve iştirak etmek için slavik dille anlamadan hutbe dinlemeyi göze alabilirim.

Bir gün sonra Kiev'deki tek cami olan *Mescid-i Rahme*'yi ziyaret ettim. Bu cami "*Ukrayna Müslümanları Dini İdaresi*" kontrolündeymiş. Bu kurumu devlet tanıyormuş ama devletin herhangi bir katkısı olmuyormuş. *Ukrayna Müslümanları Dini İdaresinin* başında Lübnanlı Şeyh *Ahmed Tamim* adlı bir müftü bulunuyormuş. Müftü, 30 yıldır Kiev'de yaşıyormuş. Namaz çıkışı takdim edildiğim Müftü Efendi benimle vakit kaybetmeye gerek görmedi. Müftü yardımcısı *Rüstem Gafuri* adlı bir Tatar soydaşımız sorduğumuz bazı sorulara

sağ olsun cevap verdi. Burada vakit namazında 20 civarında kimse vardı. İmam farzı kırdırdıktan sonra camiden çıktı. Ama cemaatten birileri son sünnet kılmaya devam ettiler. Zaten ezanla beraber hemen farz kılınmaya başladı. Caminin içinde çok zor okunan küçük ebatlı bir besmeleyi saymazsak hiçbir yazı yoktu. Müftü yardımcısına bunu bir sebebi var mı diye sordum. Cami içine isim yazılı levhaların konulmasını bazı âlimlerin “mekruh” gördüğünü bazılarının da olabilir dediğini söyledi. 20 küsur yıl önce dönemin 3. Ordu Komutanı Orgeneral Teoman Koman'ın Bayburt Garnizonu'nda mescidin içinde bulunan dini ibareli levhaların kaldırılması emrini verdiğini acıyla hatırladım. Hemen her türlü kültür formunu dine aykırı görerek reddeden Vahhabilikle, İslâmı ilgili her türlü tezahürü yok edilmesi şart bir ilkellik gören anlayış aynı noktada birleşebiliyormuş.

Arap girişimi ile tesis edildiği anlaşılan caminin temeli 1994'te atılmış, 2011'de de tam olarak ibadete açılmış. Camiye varışımızda bizi Farsça konuşan bir Tacik kardeşimiz karşıladı. Kardeşimiz nerede abdest alacağımı sorduğumda cami içindeki abdest alma bölümüne kadar beni götürdü. Ezan da okunmak üzereydi. “*Namaz peşin*” dedi. Galiba önce namazı kılalım, sohbeti sonra yaparız dedi. Gafuri Hoca Kiev'de çoğu Azeri olmak üzere 60 bin Müslümanın olduğunu söyledi. Şehirde tek caminin *Mescid-i Rahme* olduğunu diğer toplu namaz kılınan yerlerinin müstakil cami olmayıp “*musalla*” denilen mekânlar olduğunu söyledi. Caminin içinde Arapça, Rusça ve Ukranca kitap ve ilanlar mevcuttu. Tatarca, Kiril alfabesiyle yazılmış “*İmam İbn Asakir Risalesi*” adlı arkalı önlü tek sayfalık notu saymazsak Türkçe herhangi bir yayın göremedim. Cuma namazında vaaz ve hutbenin Kiev İslâm Kültür Merkezi'nde olduğu gibi slavik dil ve Arapça verildiğini söyledi. Müftü yardımcısının suallerime verdiği cevaptan Türkiye Diyanet Teşkilatı ile işbirliği ve koordinasyon içinde bulunmadıkları izlenimi edindim. Ülkemizdeki parlak dini hamaset söylemlerine rağmen bölgede dini hayat ile ilgili figüran rolümüzün dahi olmadığından teessür duydum.

Bu gezide benim için en ilgi çekici keşif Ukrayna'da Azak Denizi kuzeyinde "Urum Türkleri" diye bilinen 100 bin nüfuslu Ortodoks bir nüfusun yaşadığını öğrenmek oldu. Ferhad Hoca'nın verdiği malumata göre Urum Türkleri Kıpçak Oğuzcası denilebilecek bir Batı Türkçesi konuşmaktalar. Köroğlu destanı dahil Türk âleminin müşterek şifahi kültürünü devam ettiriyorlar. Çar devrinde de sonraki dönemde de Kiril alfabesi kullanmaya zorlanan bu kardeş topluluk ile ilgili 2005 yılında Gazi Üniversitesi tarafından 20 gün süreli bir saha araştırması yapıldığını ve araştırmanın içinde kendisinin de olduğunu söyleyen Ferhad Turanlı Hoca toplanan verilerin Türkiye'de ne olduğunu bilmediğini söylüyor. Saha araştırması verilerinin Bektaşî Araştırmaları Merkezi Başkanı Hacı Yılmaz'da olduğunu söyleyen Hoca bu verilerin uygun mecrada değerlendirilmesi temennisini dile getiriyor. Türkiye'de günübürlük siyasi ve ticari kazanca dönüştürülemeyen projelerin ilgi görmesini beklemek hayalcilik sayılsa da biz üzerimize düşeni yapmaya çalışalım.

Ukrayna'da alkolizmin önemli bir sorun olduğunu metro istasyonlarında gördüğümüz www.stopalcohol.com gibi site tanıtım panolarından çıkarmak mümkün olabilir mi? Büfelerde alkollü içecekler 21 yaşından küçüklere satılmıyor. Yukarıda işaret ettiğimiz iki restoranda da alkollü içki servisi yapılmıyor. (Ama dostlarımız yeise kapılmasın Kırım Tatar lokantasında içki var.) Ukrayna nüfusunun azaldığı anlaşılıyor. 1986 tarihli yukarıda zikrettiğimiz resmi yayında nüfus 50 milyonun üzerinde deniyorken, hali hazır kaynaklar 46 milyon diyor. Nüfus istatistikleri yıllık doğumların ölenlerin üçte ikisini ancak karşıladığını söylüyor. Kiev'de bulunduğumuz günlerde sokakta hamile kadın görmemiştik. Ukrayna nüfusunun gerilediğini de şahsi gözlemimizle ileri sürebiliriz. Ancak bizim ceffelkalem gözlem Ukraynalı hamile kadınların Cerrahi Şeyhi Tuğrul İnançer Beyin geçen yılki edep çağrısına uymamış oldukları faraziyesine dayalı...

Kiev'de geniş bir pazar yeri var. Bunun önemli bir bölümü de *kniga zona* dedikleri kitapçılar kesimi herhalde üç beş yüz kitapçı dükkânı var. Hepsi de çalışıyor. Ukrayna Kısa Tarihi ve bir diğer kitabı buradan

mütevazı bir kurtulmalık akçasıyla kurtardım. Daha önemlisi CD ve DVD'ler de yasal korsan denmeden buradan temin edilebiliyor. Bu çerçevede aralarında *Boris Godunov*, *Prens Igor Bir Çarın Hayatı* gibi tanınmış Rus operalarından 16 tanesinin setini buldum. Mal bulmuş mağribi gibi istenen cüzi parayı (13 lira) hemen vererek sepete attım. Temin ettiklerim arasında Ukrayna halk şarkıları CD'si ile *Geothe'nin* meşhur *Genç Werther'in Acıları* opera filmi ve bazı bilgisayar programları DVD'leri de mevcut.

Ziyaretimizin ilk durağında kısmet olursa Ekim ayında çıkarmaya başlayacağımız *Tarih Kritik* dergimiz için de Ferhad Turanlı Hoca'dan destek sözü aldık. Hoca'nın Kiev'de yayın aşamasında olan *Ukrayna Arşiv Belgelerine Göre Türk-Ukrayna İlişkileri* adlı Ukranca eserinin tanıtımını yayınlayacağız. Bir de Hoca ile sohbetten Padişahın Lehistan Kralına fermanlarda "nalkıran" diye hitap ettiğini öğrendim. "Nalkıran" övgü mü küçümseme mi bilmiyorum. Belki bir bilenden öğrenirim.

Gezimizin ikinci durağı Odesa bir milyon nüfuslu bir şehir. Şehrin *Hacıbey* (bazı kaynaklarda *Hocabey*) olan adı İkinci Katerina döneminde Grek hayranlığı ile 1795 yılında, yani Kırım'ın Rusyanın eline geçmesinden sonra *Odesa* olarak değiştirilmiş. 19. Yüzyılda şehir *Petersburg*, *Moskova* ve *Varşova*'dan sonra Rus çarlığının dördüncü büyük şehri haline gelmiştir. Halen şehrin alt yapı hizmetleri bakımsız görünüyor, fakat şehir planı derli toplu.

Rusların meşhur *Potemkin* zırhlısı filmi 1905 devrimi sırasında Çarın güvenlik güçleri tarafından yüzlerce masum kişinin Odesa limanına inen *Potemkin merdivenlerinde* katledildiği yargısını yaygınlaştırdı. Oysa sivil halkın civar sokaklarda öldürüldüğü bilinmektedir. *Potemkin merdivenlerinin* 150 metre kadar güneyinde Çariçe İkinci *Katerina'nın* azametli bir heykeli var. Görkemli heykelin kaidesindeki diğer üç kişiden birisi de çariçenin hepsi de şöhret ve nüfuz sahibi oyuncularından (yatak arkadaşlarından) Kırım Valisi *Prens Potemkin* olmalı. Heykelin önünden başlayan büyük caddenin adı da *Karl Marks*'ın ve birçoklarının "taçlı fahişe" diye andıkları, Çar *Pavel*'in annesi de olan bu güçlü ve önemli kadın hükümdarın adını taşıyor.

Odesa'da kaldığımız *Odeskiy Dvorik* adlı eski yapı otelin odasında sigara içmek yasaktır, ama 200 gravni (9 dolar) ödemeyi kabul ederseniz, için siz çıkınca odayı temizleyelim levhası asılmış. Meşhur Potemkin merdivenlerinden tepeye funiküler konulmuş. Ücret 3 gravni yazıyor, fakat etrafta bilet satan kimse görünmüyor. Vagonda yaşlı bir kadın çıkış ücretlerini nakit olarak tahsil ediyor. Bize ilginç geldi. Şehirdeki toplu taşıma araçları eski, kirli ve bakımsız. Taksi bulmak da kolay değil. Durdurduğunuz taksiye nereye gideceğinizi söylüyorsunuz, taksici de kaç para vereceğinizi soruyor. Anlaşırsanız alıyor. Emniyet kemerini bağlamaya çalıştığınızı gören şoförler “*hanım evlathğının lüzumu yok*” tarzında gerekmez diye sizi ikaz ediyorlar.

Sokak adları Odesa'da da Rusça ve Ukranca yazılmış durumda. Mesela otelimizin bulunduğu cadde için Rusça *Uliça Uspenskaya* yazarken Ukranca *Vulivar Uspenska* yazıyor. Latin harflerinin de yazılı olduğu cadde adı görmedik.

Bir akşam Ukranca “*Türk ve Avrupa mutfakları*” yemeklerini sunduğu yazılan *Antalya Restoran*'a gittik. Türklerin alışık olduğu yemeklerin çoğunu çıkarıyor. İşletmeci 10 yıldır bu işi yapıyormuş. Yemekler güzeldi. Müşterilerin çoğu Türklerdi ancak ağzının tadını bilen diğerleri de çöktü.

Bu gezi esnasında doğrusu Odesa'dan Kırım'a da geçme niyetimiz vardı. Ama Kırım'ın Rusya tarafından ilhakından sonra Ukrayna hükümeti Kırım'a her türlü ulaşımı kesmiş. Odesa'dan Moskova'ya gidip oradan Kırım'a hava yolu ile gelmesi gerekiyormuş. Bir de son aylarda Kırım'da 6000 kişinin çıkan olaylarda ölmesi ve Rusya-Ukrayna savaşının halen devam ediyor olması sebebiyle Kırım seyahatimizi bir başka bahara erteledik.